

USMENA KNJIŽEVNOST U HRVATSKIM OSNOVNOŠKOLSKIM ČITANKAMA ZA VIŠE RAZREDE

Andrijana Kos-Lajtman

**Učiteljski fakultet u Zagrebu - Podružnica u Čakovcu,
Sveučilište u Zagrebu**

***Sažetak** – U radu se istražuje status usmene hrvatske književnosti u našim osnovnoškolskim čitankama za više razreda na dvije razine – na razini «čistih» narodnih tekstova te na razini tekstova pisane književnosti koji uspostavljaju specifične interferencijske procese s usmenom književnošću. Kod tekstova narodne književnosti utvrđivali smo brojnost te kakva im je žanrovska i dijalektalna pripadnost. Kod tekstova pisane književnosti s evidentnim procesima interferencije, osim brojnosti, nastojali smo utvrditi u čemu se sastoje dodiri te, osobito, koja ime je funkcija. Pri tome smo se rukovali okvirnom raspodjelom koja razlikuje šest najčešćih funkcija interferencije. Među zaključcima do kojih je istraživanje dovelo ističe se uvid u nedovoljnu disperzivnost spomenutih funkcija u našim čitankama, osobito što se tiče relativno slabe zastupljenosti one vrste tekstova koji, zahvaljujući interferiranju usmenih i pisanih poetičkih modela, postižu ludizam te tzv. novu bajkovitost, dvije recepcijski najatraktivnije funkcije.*

***Cljučne riječi:** usmena i pisana književnost, procesi interferencije, čitanke, funkcije interferencije*

UVOD – ODNOS USMENE I PISANE KNJIŽEVNOSTI

Usmena književnost bilo kojeg naroda kompleksan je i višeslojan fenomen u koji nije lako prokiknuti i jednoznačno ga opisati, čije su funkcije višestruke, a pojavnosti raznovrsne i koji je tijekom desetljeća u kojima je priskrbio status predmeta vrijednog znanstvenog proučavanja nailazio na različite recepcije, interpretacije te, osobito, različite valorizacije.

Glavna specifičnost usmene književnosti u odnosu na njezinu pisanu inačicu krije se u načinu njezina višestoljetna funkcioniranja u vidu neposredne usmene komunikacije, čime je oblikovan njezin pretežit modus egzistiranja, dok je za-

pisana usmena književnost ograničena tek na posljednju, mnogo kraću etapu u njezinu razvoju i postojanju. Čar usmene književnosti možda i treba tražiti upravo u onome što proizlazi iz njezine nepisane, nefiksirane prirode – varijante njezinih narodnih oblika koje samo potvrđuju «bogatstvo njihove neukalupljive izmjenjivosti, uz stabilnost osnovnih struktura» (Bošković-Stulli, 1975, str. 264.)

Usmenoknjiževni oblici otvaraju i uvijek aktualno književnoteorijsko, ali i sociološko i etnološko pitanje o odnosu individualnog i kolektivnog. U procjepu između individualnog i kolektivnog oni postaju modeli u kojima se prožima tradicija i povijesnost zajednice s kreativnošću pojedinca. Pojedinaac, premda predstavnik kolektiva i prenositelj kolektivne svijesti koja datira iz davnih vremena, u svojoj bitnoj dimenziji ipak je i realizator specifičnog individualnog čina, a on se, u maksimalno apstrahirajućem pogledu, ozbiljuje kao kreativan čin. Upravo iz kreativne jezgre svakog takvog (govornog) čina rađa se mnogobrojnost varijanata usmenih tema i formi, što je opet rezultat njihove usmene, nefiksirane, a time i mnogo fluidnije prirode. Nije čudo, stoga, da upravo zapisivanjem usmenoknjiževnih ostvaraja, kao i sve širim i bržim razvojem pisane književnosti, sudbina prve postaje sve zanimljivija, ali i neizvjesnija, a njezini oblici sve raznovrsniji i hibridniji. Proces interferencije usmene i pisane književnosti javlja se tako kao neizbježnost, kako za jedan, tako i za drugi tip književnosti, pri čemu, zapravo, govorimo o dvije strane iste medalje.¹ Proces transformacije ne zahvaća, dakle, samo usmenu, već i pisanu književnost, dapače, u još izrazitijoj mjeri.

S gledišta sveobuhvatne *poetike korelacije* (Pavletić, 2007) o kojoj suvremena znanost o književnosti sve više govori, postaje jasniji i odnos između ta dva književna modusa koji toliko često međusobno interferiraju, odnoseći se jedan prema drugome, zapravo, kao tekst i podtekst, pri čemu, ovisno o smjeru utjecaja, jedan zadobiva jednu, a drugi drugu poziciju. Osobit je zanimljiv interferencijski proces koji kreće od usmene književnosti u smjeru pisane, danas mnogobrojnije, složenije, raznovrsnije, recepcijski atraktivnije. Taj je proces, vjerojatno i zbog svoje prividne «prikrivenosti», neprimjetljivosti, fine uklopljenosti u diskurzivni prostor dominantne književne matice, uglavnom slabo uočavan, a još manje sustavnije i suvremenije proučavan i interpretiran. Upravo zbog osebnosti odnosa o kojima govorimo, ali i njihove relativne neistraženosti, ti raznovrsni i suptilni interferentni procesi postaju glavni predmet naše znanstvene usmjerenosti.

Usmena i pisana književnost, kao nepregledna polja raznolikih jezičnih tvorevina, potencijalno su neprekidno otvorene jedna prema drugoj. Osobito je intenzivna tendencija pisane književnosti da pronalazi svoje poticaje u usmenoj matici, ugrađujući je autorski originalno u svoj pisani diskurs. Impulsi usmene provenijencije funkcioniraju u pisanoj inačici na različite načine, implicitni recepcijski odjek različitog im je intenziteta, baš kao što su i različite funkcije koje

¹ O tome govori više proučavatelja, među njima Maja Bošković-Stulli u knjizi *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Stjepan Hranjec u svom rukopisnom tekstu *Funkcije interferencije* te Josip Kekez u nizu svojih tekstova.

u takvom višeslojnom diskursu možemo očitati. Interferencijski procesi između dviju poetika mogu biti vrlo raznolike naravi te se očitovati u različitim vidovima. Najvažnije je, dakako, objasniti uzroke i posljedice međusobnim dodirima i preplitanjima – motivskim, tematskim, idejnim, jezičnim, stilskim, versifikacijskim, strukturnim, estetskim – kako bi se interferencijske sfere u potpunosti mogle rekonstruirati i objasniti. Zanimariti se ne bi smjele ni eventualne antipatije, odbijanja, negativne reakcije na poetiku usmene književnosti, «budući da su i one nerijetko bile vrlo plodonosne te da se analizom takvih stanja dadu objasniti neke pojave» (Kekez, 1988., str. 8).

U tekstu *Funkcije interferencije*² Stjepan Hranjec izdvaja i analizira funkcije kojima je motivirano interpoliranje usmenoga (zapisanog) teksta u tekst dječje književnosti, determinirajući najčešće funkcije kao: arhaizaciju, regionalizaciju (zavičajno-etnamentalitetnu funkciju), domoljubnu funkciju, novu bajkovitost (prevladavanjem usmene bajkovne strukture), poantnu funkciju i ludičku funkciju. Tom smo se razdiobom načelno rukovodili i u ovom radu, čija je temeljna zadaća analiza statusa usmene književnosti (zastupljenost jedne i druge poetike; zastupljenost tekstova u kojima se očituju procesi interferencije; temeljni «karakter» tih tekstova, tj. funkcije interferencije; recepcijska opravdanost) u hrvatskim književnim čitankama viših razreda osnovne škole.

USMENA KNJIŽEVNOST U NAŠIM ČITANKAMA VIŠIH RAZREDA - ANALIZA

Istraživanje je obuhvatilo četiri serije hrvatskih osnovnoškolskih čitanaka za više razrede (5. – 8. razred), triju različitih nakladnika:

- *Hrvatska čitanka* (za V., VI., VII. i VIII. razred osnovne škole), autori Ante Bežen i Olga Jambrec, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001, 2003, 2003. i 2000.
- *Dveri riječi 5, 6, 7, 8*, autori Nada Babić, Dinka Golem, Dunja Jelčić i Ivan Đurić (samo za 8. razred), Profil, Zagreb, 2006, 2004, 2004. i 2005.
- *Krila riječi 5, 6, 7, 8*, skupina autora, Školska knjiga, Zagreb, 2006, 2007, 2007. i 2007.
- *Žubor riječi 5, Sjetva riječi 6, Žetva riječi 7, Darovi riječi 8*, autori Zvonimir Diklić i Joža Skok, Školska knjiga, Zagreb, 2007.

Ukupno, dakle, šesnaest hrvatskih čitanaka za više razrede osnovne škole, od koji su trenutno sve usklađene s novim Nastavnim planom i programom HNOS-a i odobrene za uporabu u našim školama. U istraživanju smo analizirali svaku pojedinu čitanku, ali i svaku seriju kao cjelinu. Zapažanja i zaključke izvodili smo na razini pojedine čitanke, pojedine serije čitanaka te na globalnoj razini. Budući

² Tekst je nastao početkom 2008., još u rukopisu.

da bi za ovu namjenu preopširno bilo iznositi analizu svake od šesnaest čitanki, odlučili smo nešto detaljnije osvijetliti po jednu čitanku iz svake serije³ te iznijeti zaključke - kako po serijama tako i one globalne, do kojih smo došli na kraju istraživanja. U svakoj konkretnoj čitanci interes proučavanja bio je dvojak – s jedne strane, ticao se tekstova koji pripadaju «čistoj» usmenoj književnosti, a s druge strane, tekstova koji pripadaju pisanoj književnosti, ali u kojima možemo zapaziti stanovite dodire između dviju poetika, usmene i pisane, na bilo kojoj razini i u bilo kojem obliku. Kod tekstova usmene (narodne) književnosti utvrđivali smo koliko ih ima, tj. kolika je uopće njihova zastupljenost u odnosu na cjelinu svih tekstova čitanke, kakva im je vrstovna (žanrovska) pripadnost te koja im je dijalektalna pripadnost. Kod tekstova pisane književnosti kod kojih smo detektirali procese interferencije također smo promatrali brojnost, ali prije svega, nastojali smo utvrditi u čemu se sastoje navedeni intertekstualni dodiri te, osobito, koja ime je funkcija. I kod jednih i kod drugih tekstova, budući da je riječ o osnovnoškolskim čitankama, temeljni rakurs promatranja uključivao je recepcijski kriterij, tj. propitivanje njihove primjerenosti u ostvarenju obrazovnih, odgojnih, funkcionalnih, komunikacijskih i svih ostalih zadaća koje se odnose na mladog recipijenta.

Bežen – Jambrec: *Hrvatska čitanka za V. razred*

Zastupljeni tekstovi usmene književnosti: *Ero s onoga svijeta* (šaljiva narodna pripovijetka); *Ive vara dva duždeva sina* (narodna epska pjesma); *Ostala narodna baština* (poslovice i izreke, zagonetke, pitalice i dvije anegdote: *Dobro je kadšto i pametnu ženu poslušati*; *Dok je ljudi, bit će i magaraca*); *Marina kruna* (narodna lirska pjesma) te *Paun i sokol* (narodna basna). Analiziramo li žanrovsku pripadnost, uvidjet ćemo da postoji primjerena vrstovna raznovrsnost – narodna pripovijetka, basna, lirska i epska pjesma te retorički i drugi «sitni» usmenoknjiževni oblici – poslovice, izreka, zagonetka. Ono što se može primijetiti jest nedostatak narodne drame, premda, s obzirom da je riječ o «početnom» višem razredu, petom, to i ne bi trebalo predstavljati veći nedostatak. Analiziramo li, međutim, dijalektalnu pripadnost spomenutih tekstova, uočit ćemo priličan nesrazmjer – naspram tri štokavska teksta, stoji jedan čakavski i nijedan kajkavski tekst (osim pet kajkavskih poslovice, od ukupno dvanaest).

Tekstovi u kojima postoje procesi interferencije: A. Šenoa: *Dolazak Hrvata*; P. Preradović: *Rodu o jeziku*; J. Truhelka: *Baka i bašća*; D. Domjanić: *Zdrava Marija*; M. Krleža: *Stric-vujc*; P. Ljubić: *Podne*; Z. Balog: *Brač*; I. Cukon: *Krasna zemljo, Istro mila*; I. B. Mažuranić: *Šuma Striborova*; V. Nazor: *Pepeljuga*. Analizirajući navedene tekstove, primjećujemo raznolikost interferencijskih procesa – različiti su tipovi i načini intertekstualnih dodira, različite su razine na kojima se ti dodiri ostvaruju, a različite su im i funkcije. Tako u Šenoinu tek-

³ Iz sve četiri analizirane serije, donosimo kratku interpretaciju čitanke za 5. razred.

stu *Dolazak Hrvata* interferenciju prije svega očitavamo na razini izraza – koriste se neki od tzv. stalnih epiteta usmenoknjiževne provenijencije (*dome divan; zelen bujna; živo srce...*), motivika i način njena sintaktička oblikovanja također su dijelom preuzete iz narodnih pjesama (*druga slijedi drug; tmina minu, danak sinu; cvate nada, zdravo da si; živo srce glasno kliče...*). Nasuprot tome, kod Domjanića i Krleže interferencija se prije svega očituje u ocrtavanju specifičnog etnamentaliteta, ispisivanjem *regionalnih etnopodataka*⁴, uporabom motiva iz zavičajnog života ljudi (*voz, seno, zvon...; zornica, babe, veter; zajec, klobasi i kiselja repa...*) te uporabom kajkavskog narječja. Zanimljiv slučaj je Balogova pjesma *Brač* u kojoj je kolidiranje prisutno samo na jezičnoj razini (cakavizmi), dok je motivski, tematski i stilski riječ o tipičnom modernom, ludičkom dječjem pjesništvu. Kod svakog promatranog teksta pokušali smo utvrditi i koja je funkcija uočenih interferencija između usmenih poticaja i pisanih modela, iako to i nije moguće uvijek jednoznačno odrediti, osobito stoga što ima tekstova gdje su te funkcije višestruke, a ponekad i teško razlučljive. Rukovodimo li se spomenutom podjelom Stjepana Hranjeca koja razlikuje šest različitih funkcija interferencija, doći ćemo do uvida da su u čitanci kojoj se bavimo prisutne sve funkcije, osim poantne. S obzirom na zastupljenost, međutim, uočava se da su najfrekventnije dvije: zavičajno-etnamentalitetna funkcija (tzv. regionalizacija) (prisutna kod četiri proučavana teksta) i domoljubna funkcija (prisutna kod tri teksta). Preostale funkcije- ludička, funkcija arhaizacije i nove bajkovitosti - prisutne su svaka samo u jednom tekstu.

Serijska Hrvatska čitanka (5. – 8. razred) – zaključci:

1) U sve četiri čitanke zastupljeni su, uz ostale tekstove, i tekstovi koji pripadaju usmenoj književnosti kao i tekstovi pisane književnosti (bilo dječje, bilo «odrasle») u kojima su zamjetni procesi interferencije s usmenoknjiževnom tradicijom.

2) U svim čitankama više ima tekstova u kojima se uočava interferencija nego «čistih» narodnih tekstova, ali može se primijetiti postepeno opadanje broja prvih kako se odmiče prema višim razredima (naspram pet nastavnih jedinica vezanih uz hrvatsku usmenu književnost u 5. i 6. razredu, u 7. i 8. nalazimo samo dvije).

3) Broj «interferirajućih» tekstova više-manje je podjednak od 5. do 8. razreda.

4) U čitankama su zastupljeni tekstovi na sva tri hrvatska narječja, ali prilično nesrazmjerno. Promatramo li zastupljene ostvaraje narodne književnosti, dijalektalna pripadnost raspoređena je na sljedeći način: 5. razred: štokavskih teksto-

⁴ Pojam koristi Stjepan Hranjec u tekstu *Funkcije interferencije*, govoreći o Truhelkinim *Zlatnim dancim*

va – 3, čakavskih -1, kajkavskih - 0⁵; 6. razred: štokavskih tekstova - 4, čakavskih - 1, kajkavskih - 0; 7. razred: čakavskih tekstova - 1 i kajkavskih - 1, štokavskih - 0; 8. razred: štokavskih tekstova - 2, čakavskih - 0, kajkavskih - 0. Ukupno je u sve četiri čitanke: štokavskih tekstova - 9, čakavskih -3 i kajkavskih - 1.

Kod tekstova s utjecajem narodne književnosti također su zastupljena sva tri narječja, ali također dominira štokavsko narječje, dok su preostala dva zastupljena u manjoj mjeri (npr. u čitanki 7. razreda ne postoji ni jedan takav tekst kajkavske jezične osnove).

5) Interferencijski su procesi vrlo raznoliki, no promatraju li se isključivo funkcije tih interferencija, može se primijetiti velika dominacija tekstova s funkcijom regionalizacije, dok je nešto manje zastupljena domoljubna funkcija i funkcija arhaizacije. Preostale funkcije – ludička, funkcija ostvarenja nove bajkovitosti, poantna funkcija – nisu prisutne u ovim čitankama.

Babić – Golem – Jelčić: Dveri riječi 5

Zastupljeni tekstovi usmene književnosti: *Rukovet pameti i naramak smijeha* (poslovice, zagonetke, anegdote); *Mladi glazbari* (usmena brojilica); *Od zlata jabuka* (ulomci iz deset različitih narodnih lirskih pjesama – žetelačka, ljubavna, bečarac, obredna, božićna, ganga, povijesna, dodolska, ljubavna, koledarska). U odabiru ovih tekstova vidljiv je kriterij vrstovne raznovrsnosti (usmene lirske pjesme, poslovice, zagonetke, anegdote, brojilica), ali njihova regionalna pripadnost, a time i dijalektalna, nije izjednačena - prevladava štokavsko narječje, čakavskih tekstova ima četiri, a kajkavska samo dva.

Tekstovi u kojima postoje procesi interferencije: V. Kos: *Ljubav*; S. Pilić: *Zežancije, smijancije, ludancije*; M. S. Mađer: *Djedovo slovo*; I. I. Ramljak: *Srijedom u Imotskom*; M. D. Dravski: *Starinske šege*; P. Ljubić: *Naši škoji*; A. G. Matoš: *Na ladanju*; V. Nazor: *Orač Dragonja*; I. B. Mažuranić: *Ribar Palunko i njegov žena*. Tekstovi su vrlo raznoliki – tematski, jezično, žanrovski, a isto tako i načinima međupoetičkih dodira s usmenom književnošću. Kao primjer može se izdvojiti pjesma *Starinske šege* kojom Dolenec Dravski ostvaruje zavičajno-etnomentaletnu funkciju prožimajući pisani diskurs na svim razinama usmenim utjecajima – uporabom podravske kajkavštine, oslikavanjem specifičnosti narodnog života (svakodnevni život, mentalitet ljudi, poslovi...), postizanjem specifične atmosfere zavičaja. Zanimljivo je da u sve to uklapa humoristični ton kao bitnu odrednicu karakterističnog pogleda na svijet, na svakodnevne životne situacije, kao odrednicu životnog optimizma kojom tako efektno na kraju teksta ostvaruje ludičku funkciju (*Bili bi bogme stigeli/ da se kesno nisi digeli!*) - kao rezultat prožimanja dviju poetika; tako važnu za mlade čitatelje, a istodobno prilično rijetku u našim čitankama. Nazor pak svoj tekst *Orač Dragonja* gradi na temeljima narodnih legendi, naravno, u vlastitoj interpretaciji, a suodnos prema usmenim modeli-

⁵ Osim pet poslovice

ma naznačuje već podnaslovom *Kako su nastale Dragonja, Mirna i Fojba u Istri*, ostvarujući na taj način tzv. novu bajkovitost svog teksta. I u ovoj čitanci u tekstovima s interferencijom prevladava funkcija regionalizacije, ali su prisutne i sve ostale, u manjoj mjeri. Narječja su više-manje jednakomjerno zastupljena.

Serija *Dveri riječi* (5. – 8. razred) – zaključci:

1) U sve četiri čitanke zastupljeni su, uz ostale tekstove, i tekstovi koji pripadaju usmenoj književnosti kao i tekstovi pisane književnosti u kojima su zamjetni procesi interferencije s usmenoknjiževnom tradicijom.

2) I ovdje u svim čitankama više ima tekstova u kojima se uočava interferencija nego «čistih» narodnih tekstova, ali za razliku od prethodno analizirane kolekcije čitanki gdje smo primijetili postepeno opadanje broja narodnih tekstova idući od 5. do 8. razreda, ovdje to nije slučaj – naprotiv, najviše »čistih« narodnih tekstova ima u 8. razredu, nešto manje u 5., a u 6. i 7. razredu ima ih najmanje – svega dvije nastavne jedinice po razredu.

3) Broj «interferirajućih» tekstova uglavnom je podjednak od 5. do 8. razreda, tj. nešto je manji u 5. razredu, ali i ukupan opseg te čitanke nešto je manji od onih za više razrede.

4) U čitankama su zastupljeni tekstovi na sva tri hrvatska narječja, ali i ovdje prilično nesrazmjerno. Promatramo li zastupljene ostvaraje narodne književnosti, dijalektalna pripadnost raspoređena je na sljedeći način: 5. razred – od 10 ulomaka narodnih lirskih pjesama: štokavskih - 5, čakavska - 3, kajkavska - 2; brojilica je čakavska; dok je kod «sitnih» oblika nemoguće točno odrediti omjer jer ih je većina dana u standardiziranoj varijanti hrvatskog književnog jezika; 6. razred – oba usmena oblika – lirski pjesma i bajka – štokavske su jezične osnove; 7. razred – 2 čakavske pjesme; 8. razred – od 9 ulomaka lirskih pjesama: štokavskih - 4, čakavska -3, kajkavska - 2; balada je štokavska, kao i epska pjesma; dok je prikazanje čakavsko. I ovdje dominira štokavsko narječje, dok je kajkavsko i ovdje najmanje zastupljeno. Također, neravnomjerna je i žanrovska pripadnost zastupljenih usmenih oblika – dobro je zastupljeno pjesništvo (lirsko, epsko, epsko-lirsko) te tzv. «sitni» oblici. Prozni oblici zastupljeni su samo s bajkom (1) i anegdotom (3), dok narodna drama uopće nije zastupljena.⁶

Kod tekstova s utjecajem narodne književnosti zastupljena su sva tri narječja i to prilično ravnomjerno.

5) Interferencijski su procesi raznoliki, ali promatraju li se isključivo funkcije tih interferencija, i ovdje se može primijetiti dominacija tekstova s funkcijom regionalizacije. Sve ostale funkcije zastupljene su u mnogo manjoj mjeri. U tom smislu, najveća disperzivnost funkcija postignuta je u čitanci 8. razreda gdje su,

⁶ Osim s uvodnim, 8-eračkim ulomkom iz prikazanja *Muka svete Margarite* koji, kako zbog svoje stihovane forme tako i zbog toga što je doslovno riječ o pjesmi koju pjeva pastirica Margarita pasući ovce, mnogo više spada u poeziju nego u dramu.

bez obzira na spomenutu dominaciju, ipak prisutne i sve druge funkcije interferencije pisanog diskursa s usmenim književnim modelima.

Skupina autora: *Krila riječi 5*

Zastupljeni tekstovi usmene književnosti: *Svijetu se ne može ugoditi* (šaljiva narodna pripovijetka); *Gašpar i Melko* (narodni dječji igrokaz); *Svim na zemlji* (narodna božićna pjesma). Tekstovi su žanrovski raznovrsni, dapače, prezentiraju sva tri književna roda. Dva su teksta štokavska, a jedan kajkavski.

Tekstovi u kojima postoje procesi interferencije: M. S. Mađer: *Djedovo slovo*; D. Britvić: *Maslina je neobrana*; M. D. Dravski: *Starinske šege*; D. Domjanić: *Božić*; I. B. Mažuranić: *Prestadoše čari u šumi Striborovoj*; F. H. Kiš: *U Bužeštini*; V. Parun: *Bajka*; D. Miloš: *Nepoznata priča (Čarobni štapić)*; Z. Balog: *Brač*; T. P. Marović: *Mrkli mrak Nepomak*. Domjanić uporabom meke zavičajne kajkavštine, ali i oslanjanjem na narodne fraze i izraze uopće (*vse pute; vse kute; smeh i popevka; v sela i grade...*), ostvaruje idiličnu zimsku sličicu zavičaja koja je mnogo više od toga - osim sličice krajolika to je sličica mentaliteta ljudi, njihove tradicije i načina života – ukratko čitava mala životna filozofija zagorskog, ali i hrvatskog čovjeka uopće (*i spunil z veseljem / vse kute, / da smeh i popevka zvoni, / da brigah i tugah ni...*). Ivana Brlić-Mažuranić pak, utječući su usmenoknjiževnom diskursu, arhaizira tekst, i to različitim postupcima i na različitim razinama – koristeći likove iz narodnih predaja i iz mitologije, strukturom i dinamičnim ritmom rečenice (*Malo šute Domaći, malo tepu snijeg s opančića i ne znaju baki savjeta*), uporabom specifičnih glagolskih oblika (aorist, imperfekt, krnji perfekt, pluskvamperfekt), uporabom standardnih «usmenih» brojeva (*...u njem bilo sedam zlatnih dvorova i osmo selo*), pomalo gnomskim rečenicama (*...volim ostati u svojoj nesreći a znati da imam sina, negoli da mi dadeš sve blago i sve dobro ovoga svijeta a da moram zaboraviti sina*).

Serijska čitanaka *Krila riječi (5. – 8. razred)* – zaključci:

1) Sve čitanke nemaju zastupljene obje vrste tekstova – i «prave» narodne tekstove, i tekstove u kojima je prisutna interferencija s narodnom književnosti. Dok je drugi tip tekstova zastupljen u svim čitankama od 5. do 8. razreda, prvi tip tekstova uopće nije prisutan u čitanci za 8. razred.

2) Broj narodnih tekstova ne smanjuje se (niti povećava) postepeno od 5. do 8. razreda – u 5. razredu predviđene su 3 takve nastavne jedinice, u 6. razredu čak 6 (s time da neke obuhvaćaju i više od jednog teksta), a u 7. razredu 2 (nastavna jedinica o legendama također obuhvaća mali «mozaik» legendi).

3) Broj «interferirajućih» tekstova smanjuje se postepeno od 5. do 8. razreda – najveći je u 5. i 6. razredu (po 11 tekstova), manji je u 7. razredu (7 tekstova), a najmanji u 8. razredu (6 tekstova).

4) Na razini narječne pripadnosti vlada relativna ujednačenost dijalektalnih tekstova svih triju narječja, u svim četirima čitankama.

5) Funkcije interferencije u promatranim tekstovima vrlo su različite, ali uvelike dominira funkcija regionalizacije. Sve ostale funkcije javljaju se u mnogo manjoj mjeri, čak i domoljubna, u nekim ranije analiziranim serijama čitanki relativno česta. Osobito su rijetke ludička funkcija te poantna funkcija.

Diklić – Skok: *Žubor riječi 5*

Zastupljeni tekstovi usmene književnosti: *Tiček i tičica* (narodna lirski pjesma); *Lepo naše Međimurje* (narodna lirski pjesma); *Ero s onoga svijeta* (narodna pripovijetka); *Pripovist o zelenom vrapcu* (narodna pripovijetka); *Kratak rep* (narodna anegdota); *Mala vila* (narodna bajka). Osim velikog broja narodnih tekstova, u odnosu na neke druge čitanke, zamjetna je i prilična vrstovna i narječna raspodijeljenost – tekstovi su različitih književnih vrsta, ravnomjerno raspoređeni na sva tri narječja (po 2 teksta na svakom od hrvatskih narječja).

Tekstovi u kojima postoje procesi interferencije: L. Paljetak: *Djetinjstvo*; F. Mažuranić: *Majka*; Z. Kampanjet: *Kad je mat zaspala*; I. B. Mažuranić: *Sunce djever i Neva Nevičica*; G. Krklec: *Proljeće u Zagorju*; L. Paljetak: *Plava ruža*; F. Galović: *Lastavice*; M. D. Dravski: *Moja Podravina*; M. S. Mađer: *Suton na rijeci Savi*; V. Zemunić: *Ivanjska noć*; I. G. Kovačić: *Rodni kraj*; P. Ljubić: *Podne*; Z. Balog: *Brač*; S. Škrinjarić: *Čičak i Kaktus-car*; N. Zidar-Bogadi: *Sretni cvrčak*; S. Feminić: *Magarac*; P. Kanižaj: *Stara nova priča o Crvenkapici*; Z. Balog: *Mrav u autobusu*; J. Truhelka: *Baka i bašča*; D. Gervais: *Nonić*; Lj. Car-Matutinović: *Polnoćnica*; D. Domjanić: *Božić*. Ono što upada u oči jest izuzetno velik broj tekstova s procesima interferencije. Raspodijeljenost interferencijskih funkcija također je vrlo zanimljiva – premda i ovdje dominiraju tekstovi sa zavičajno-etnometalitetnom funkcijom interferencije (11), izuzetno mnogo je i tekstova s funkcijom nove bajkovitosti (7). Od ostalih funkcija javljaju se još ludička funkcija (2), poantna funkcija (1) te funkcija arhaizacije (1). Zanimljivo je da bez obzira na izuzetno velik broj tekstova s interferencijom ni u jednom tekstu nema domoljubne funkcije kao primarne. I to je otklon od prakse kakvu smo dosada bilježili. Što se narječne pripadnosti tiče, ne postoje veće razlike u zastupljenosti. Ilustrirat ćemo primjer Luke Paljetka koji u tekstu *Plava ruža* poseže za konvencijama bajke - korištenjem standardnih bajkovnih likova s pripadajućim im funkcijama⁷ (lijepa kraljevna, mudrac, zaljubljen mladić-sluga); sažetošću u prikazu radnje; plošnim oblikovanjem likova; motivom zadane zagonetke/zadatka koji treba izvršiti, kao preprekom koju treba savladati da bi se postigao željeni cilj (pronaći plavu užu); elementom *čudesnosti* (ruža se iz bijele pretvorila u plavu). Ono po čemu se ovaj tekst razlikuje od bajki na kakve smo navikli zasigurno jest prikaz mladića.

⁷ U smislu kako pojam *funkcije* koristi Vladimir Propp – kao *funkcije protagonista bajkovne radnje*, tj. one veličine koje su u bajci konstantne i vezane uz likove, to su osnovne jedinice svake bajke

Umjesto standardne požrtvornosti/ hrabrosti/ mudrosti/ odlučnosti koju obično iskazuju likovi bajke u sličnom položaju i s istom pripadajućom im funkcijom, lik mladića u ovom *novobajkovnom* tekstu iskazuje posve suprotne osobine – tugu, samosažaljenje, labilnost (*u prvoj se krčmi napio od tuge za draganom*) te, naposljetku, lažljivost (ubrao bijelu ružu i predstavio je kao plavu). Ono što slijedi vrlo je neočekivan rasplet s obzirom na ovakav prikaz protagonista (ruža se doista pretvorila u plavu ružu), ali i satirična napomena na kraju, netipična za klasičnu bajku (ali česta u anegdoti): (*Zlobnici kažu da je poplavila od boli kad je čula toliku laž.*) Ovakav rasplet (koji s druge strane sasvim dobro korespondira sa sretnim završecima klasične bajke) isključivo je motiviran velikom mladićevom ljubavlju koja ga nagnala na čin laži (ideja: ljubav sve opravdava, ali i čini čuda), a ne na čin hrabrosti ili lukavosti kao što nam je pokazivala klasična bajka. Potpuno originalan i inovativan pristup bajci nalazimo u Kanižajevu tekstu *Stara nova priča o Crvenkapici*. Temeljna priča (priča o Crvenkapici), ujedno temeljna dijegetička razina, dvostruko je uokvirena – prvi pripovjedni okvir čini napomena o odmaku od konvencija bajki (*Većina bajki počinje riječima Bila jednom, ali naša priča neće početi tako. Možda i zato da bi se mogla dogoditi i danas, i jučer, i sutra!*), a drugi pripovjedni okvir (ujedno i drugu dijegetičku razinu) čini referencija na djeda koji jedne večeri priča djeci bajku o Crvenkapici (*Dakle, jednog dana, bolje, jedne večeri, pričao je djeci djed staru bajku o Crvenkapici!*). U toj rečenici o djedu već su dvije stvari koje možemo primijetiti, a koje ukazuju na odmak od diskursa bajke na kakav smo navikli – prva se tiče «kolebanja», hinjene nesigurnosti u pripovijedanju (*bolje jedne večeri*) karakteristične za neke druge suvremene (uglavnom postmodernističke) diskurse, ali ne i diskurs bajke, a druga je činjenica da bajku priča djed (uobičajenije je da je priča baka), i to bajku koju najavljuje kao «staru», dok je ono što proizlazi iz njegova pričanja sve drugo samo ne stara bajka o Crvenkapici. To je vidljivo već iz samog početka bajke koji je prepun satiričnih tonova vezanih uz situacije i probleme suvremenog života (*U nekom zabačenom selu sa samo tri televizora živjela je Crvenkapica s majkom. Otac im je prije toga otišao u grad tražiti posao, ali je umjesto posla našao neku drugu tetu i nije se više vratio Crvenkapici i njezinoj dobroj majci...*) I dalje se otprilike nastavlja u istom tonu, s time da možemo uočiti još jedno obilježje netipično za bajku – auto-referencijalnost u pripovijedanju (*Iako je vukova u našim šumama i u našim pričama sve manje, u ovoj priči, kao i u pravoj, pojavit će se i vuk.*) Osim što diskurs referira sam na sebe, ova je rečenica ujedno i proleptična (*pojavit će se i vuk*), što kod bajke inače nije slučaj. Poigravanje s više razina pripovijedanja, ali i varijanta otvorenog završetka (*Tu priči nije kraj, a lovčeva diskusija još traje! Dalje nastavi sam!*) obilježja su karakteristična za romane ili pripovijetke, najčešće novijih razdoblja, ali nikako ne i za bajku. Tu je i preplitanje razina zbilja/fikcija, tj. životna zbilja/književna zbilja, npr. napomenom o «pravosti» vuka (*I to pravi!*) ili u osebnom raspletu priče (*Tu je priči kraj, a lovčeva diskusija još traje!*) i, uopće, uvođenjem vuka u priču na način dramskog teksta (*Evo ga!*). Nadalje, pravi «šok», efekt začudnosti za čitatelja odgojena na klasičnoj bajci zasigurno će uslijediti ti-

jekom čitanja sljedećih situacija – od one u kojoj vuk bakici odmah priopćava da ju je došao pojesti, preko bakina odgovora vuku da neka je samo pojede (*Samo izvoli, sinko! Došao si u pravi čas. Od ove se penzijice ionako ne može živjeti*), do napomena o tome što je Crvenkapica sve nosila baki (*Veselo pjevajući najnovije festivalske hitove, nosila je bakici kolače, nešto sira i tri vrećice Podravke juhe*) ili bakinih odgovora (npr. na pitanje zašto su joj oči tako velike, baka odgovara: *Da mogu lakše vidjeti malu penzijicu, kćeri*). Iz većine ovih rečenica vidi se aluzija na teškoće i neprimjerenosti suvremena čovjekova okružja, kako prirodnog, tako i društvenog, tj. razvidna je aktualnost tematike. Stoga možemo reći da je *Stara nova priča o Crvenkapici* višestruko subverzivan tekst – kako s obzirom na primjeren društveni kontekst «normalna» ljudskog života, tako i s obzirom na odnos prema tradicionalnoj bajci i njenim konvencijama.

Serijski čitanaka *Žubor riječi, Sjetva riječi, Žetva riječi, Darovi riječi* – zaključci:

1) Sve četiri čitanke sadrže obje vrste tekstova – i narodne (usmene) i one u kojima postoje procesi interferencije usmene i pisane književne matice.

2) U svim čitankama ima više tekstova u kojima se uočava interferencija nego «čistih» narodnih tekstova. Najveći broj narodnih ostvaraja nalazi se u čitanci 8. razreda (7), čitanke 5. i 6. razreda brojem su narodnih tekstova izjednačene (6), dok ih najmanje ima u čitanci 7. razreda (4).

3) Broj «interferirajućih» tekstova smanjuje se vrlo značajno u 7. i 8. razredu u odnosu na broj u 5. i 6. razredu – u čitankama 5. i 6. razreda našli smo 23 takva teksta, a u čitankama 7. i 8. razreda u svakoj po 14.

4) Na razini narječne pripadnosti u tekstovima prvog tipa (narodnim) ujednačenost vlada samo u 5. razredu. U čitankama od 6. do 8. razreda kajkavsko narječje je zastupljeno u odnosu na čakavsko te, osobito, u odnosu na štokavsko. U narječnoj zastupljenosti među drugim tipom tekstova nema značajnijih odstupanja.

5) Tekstovi kod kojih smo očitavali odnose s usmenom književnosti te odnose uspostavljaju na različite načine i s različitim funkcijama – najčešća je u svim čitankama funkcija regionalizacije, slijedi funkcija arhaizacije, ludička i domoljubna. Funkcija stvaranja tzv. nove bajkovitosti te, osobito, poantna funkcija interferencije najmanje su zastupljene. U tom je smislu iznimka čitanke za 6. razred s mnoštvom tekstova u kojima prepoznajemo ostvarenje nove bajkovitosti, upravo uz pomoć utjecanja usmenoknjiževnim modelima.

ZAKLJUČCI O STATUSU USMENE KNJIŽEVNOSTI U NAŠIM ČITANKAMA

Na temelju provedena istraživanja o statusu usmene književnosti u našim osnovnoškolskim čitankama viših razreda došli smo do sljedećih rezultata:

1) Narodna (usmena) književnost zastupljena je u većini hrvatskih čitanki, ali ipak ne u svima. Od šesnaest analiziranih čitanki jedna je čitanka bez i jednog primjera usmene književnosti te nekoliko čitanaka sa po dva usmena primjera, dok ih najveći broj ipak ima po nekoliko.

2) U broju tekstova narodne književnosti teško se može uočiti pravilnost, što svjedoči o tome da mu se vjerojatno nije pridavala veća pozornost. Dok u dvije proučene serije čitanki taj broj opada kako se ide prema višim razredima (s tim da je u jednoj od njih najveći u 5., a u drugoj u 6. razredu), u druge dvije serije čitanki taj je broj najveći upravo u 8. razredu, nakon čega slijedi 5., pa 6. razred. Čini se da je, gledamo li u cijelosti sve četiri serije s obzirom na zastupljenost «pravih» narodnih tekstova, «najlošije» prošao 7. razred.

3) U svim čitankama postoji određen broj tekstova u kojima se mogu uočiti specifični procesi interferencije pisanog diskursa s usmenoknjiževnim poticajima i modelima. Taj je broj više-manje podjednak u svim čitankama, tj. otprilike srazmjeran ukupnom «opsegu» čitanke.

4) U čitankama su zastupljeni tekstovi na sva tri hrvatska narječja. U tekstovima pisane književnosti koje smo proučavali ta je zastupljenost više-manje podjednaka (osim nekoliko iznimaka, uglavnom na užtrp kajkavskog narječja). S druge strane, u primjerima narodne književnosti evidentno je da kriterij jednako-mjerne zastupljenosti triju narječja kod njihova uvrštavanja u čitanke nije bio relevantan. U većini čitanaka tako je najzastupljenija kajkavska narodna književnost, a najzastupljenija štokavska.

5) Kod uvrštavanja narodne književnosti u čitanke kriterij vrstovne raznovrsnosti uvažavao se samo djelomično, tj. samo u nekim čitankama. Možemo reći da je u tom pogledu najbolje prošla poezija (kako lirska, tako i epska, te epsko-lirska), retorički oblici te «sitni» usmenoknjiževni oblici. Prozne su vrste uglavnom nešto manje zastupljene, a daleko je najmanje zastupljeno narodno dramsko stvaralaštvo, kojeg najčešće ni nema u čitankama.

6) Iako je broj «interferirajućih» tekstova zadovoljavajući, evidentno je da su uvrštavani tekstovi s uglavnom istim funkcijama interferencijskih procesa. Tako je uvelike najveći broj tekstova u kojima se usmenim poticajima ostvaruje regionalna, zavičajna «slika» (zavičajno-etnomentalistna funkcija interferencije), tj. onih koji služe regionalizaciji, najčešće na tematskoj razini. Nešto je manji broj onih kojima se suodnosima s usmenim modelima arhaizira diskurs, ili pak potiču domoljubna raspoloženja. Tekstova s drugačijim funkcijama interferencije (stvaranje tzv. nove bajkovitosti, ostvarenje ludizma ili poantiranje nekih misli i tema) ima malo, uz iznimke u manjem broju čitanaka.

Uspoređivanjem, dovođenjem u međusobne uzročno-posljedične veze te promišljanjem navedenih rezultata istraživanja oblikovali smo sljedeće stavove:

- Usmena (narodna) književnost bespogovorno bi morala naći mjesta u svim hrvatskim čitankama za više razrede osnovne škole, bez izuzetaka na kakve smo u ovoj analizi naišli. Nužno je to ukoliko želimo njegovati vezu s narodnom baštinom, s tradicijom, s «korijenima» jezika i nacije, ali i s «korijenima» svakog od nas.
- Kod uvrštavanja narodne književnosti u čitanke, više bi pažnje trebalo posvetiti samoj količini, tj. broju takvih tekstova. Poželjna bi bila barem ujednačenost u količini tih tekstova (ili isti «omjer» u odnosu na cjelinu čitanke, ukoliko su čitanke iz iste serije različita «opsega») idući iz razreda u razred, ako već ne i porast njihova broja idući prema višim razredima, što bi dobro korespondiralo s većim sposobnostima učenika, ali i većim predznanjem iz prethodnih razreda.
- Više pažnje trebalo bi pridavati i relativno ravnomjernoj zastupljenosti svih triju hrvatskih narječja. Važno je to želimo li podjednako njegovati narodnu riječ sviju hrvatskih krajeva, a putem nje i upoznavati učenike s narodnim književnim ostvarajima tih istih krajeva, s narodnom baštinom općenito, s različitim hrvatskim regijama, sa svakodnevnim životom ljudi, s različitim etnamentalitetima... Važno je to i kako bi se poticalo «bogatstvo različitosti» o čemu se deklarativno tako često govori u različitim segmentima života, ali koje se mnogo rjeđe doista i prakticira.
- Trebalo bi više respektirati recepcijski kriterij prilikom odabira tekstova za školske čitanke, osobito kad je riječ o specifičnoj grupi tekstova koji su različitim silnicama povezani s usmenoknjiževnim korijenima. Prije svega, pri tome mislimo da bi trebalo nastojati pronalaziti i one tekstove, obično nešto suvremenije tematike, u kojima se interferencijom s usmenim modelima ostvaruje ludizam ili stvara tzv. nova bajkovitost. Takvi su tekstovi, ludički, igrivi te novobajkoviti, uglavnom izuzetno zanimljivi učenicima ove dobi i kao takvi dobro čitateljski prihvaćeni, a to je, opet, važan motivacijski faktor za potencijalna daljnja čitanja i, uopće, daljnja posezanja za književnom riječju. Pri tome nikako ne mislimo da bi tekstove s funkcijom regionalizacije, arhaizacije ili domoljubnom funkcijom interferencijskih procesa trebalo izbjegavati. Riječ je samo o postizanju čim veće raznolikosti i na tom planu, uz nešto veće uvažavanje recepcijskog kriterija.

Iz svega proizlazi da sastavljanje školskih udžbenika nije nimalo jednostavan zadatak te da podrazumijeva promišljanje o mnogim pitanjima, uvažavanje različitih kriterija, konzultiranje stručnjaka raznolikih profila te, osobito, izuzetno dobro poznavanje spoznajnih, emotivnih, jezičnih, komunikacijskih i drugih sposobnosti mladih recipijenata. Sve je to nužno želimo li ostvarivati temeljne zadaće

nastavnog područja *književnost*, a one su sljedeće: «spoznavanje i doživljavanje, tj. primanje (receptija) književnih djela; razvijanje osjetljivosti za književnu riječ; razvijanje čitateljskih potreba; stvaranje čitateljskih navika; osposobljavanje za samostalno čitanje i primanje (receptiju) književnih djela»⁸. Nužno je to i za ostvarenje svih onih pojedinačnih zadataka (kako obrazovnih, tako i odgojnih, funkcionalnih i komunikacijskih) vezanih uz nastavnu obradu svakog pojedinog teksta, kao što su: razvijanje pozitivnih etičkih vrijednosti i estetskog ukusa učenika; razvijanje literarno-komunikacijskih iskustava i sposobnosti; izgrađivanje svestrane stvaralačke osobnosti; razvijanje jezične kreativnosti; razvijanje svijesti o jedinstvenosti domovine te upoznavanje njenih prirodnih, povijesnih i kulturnih značajki; poticanje ljubavi prema rodnom kraju i narodu, prema jeziku i povijesnim postignućima; stvaranje osjećaja pripadnosti duhovnim iskustvima koja smo baštinili od predaka; razvijanje poštovanja i uvažavanja prema svim hrvatskim krajevima, narječjima, regionalnim zajednicama i njihovoj materijalnoj i duhovnoj baštini (njegovanje «bogatstva različitosti»).

Svrha ovog istraživanja nije bilo vrijednosno određivanje – njime se ne želi reći da je jedna čitanka bolja od druge, serija čitanaka od neke druge serije čitanaka ili nakladnik od nakladnika. Na kvalitetu neke čitanke ionako utječe čitav niz parametara, u prvom redu onih koji se odnose na njeno metodičko oblikovanje, ali i što se tiče same «pogođenosti» tekstova (kvalitete odabira) također postoji čitav niz različitih kriterija koje je potrebno uvažavati (omjer nacionalne i stranih književnosti; žanrovska primjerenosti i raznovrsnost; tematska pogodnost...). Ovaj rad predstavlja analizu samo jednog aspekta tekstova naših osnovnoškolskih čitanaka – analizu statusa usmene (narodne) književnosti. Svi ostali aspekti potencijalne su teme nekih drugih istraživanja.

LITERATURA: vidi popis literature u inačici članka na engleskom jeziku.

⁸ Ovo su zadaće kako ih određuje *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, u okviru Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda iz 2006. g.